

Bij het klein onderhoud, dat dit jaar wordt verricht aan de examenprogramma's vmbo van de algemeen vormende vakken, is van de gelegenheid gebruik gemaakt om een aantal bezwaren tegen het huidige examenprogramma geschiedenis en staatsinrichting te ondervangen. Gerard Rozing (SLO), Ronald Polak (Cevo) en Huub Kurstjens (Cito) zetten in dit artikel uiteen wat er vanaf augustus 2007 zal veranderen in het vmbo-examenprogramma geschiedenis en staatsinrichting.

Het vmbo examen- programma en het 'Historisch Overzicht vanaf 1900'

Tot 2003 leek het centraal examen mavo sterk op dat van havo en vwo. Er was eenzelfde systematiek van jaarlijks twee onderwerpen, waarvan telkens één nieuw thema. Aan de hand van een stofomschrijving werden structuurbegrippen en vaardigheden getoetst. In de loop van de jaren negentig werd de aanzet gegeven tot een nieuw examenprogramma dat voor het eerst in 2003 werd geëxamineerd.

Al spoedig bleek, bijvoorbeeld op studiedagen, dat het veld niet erg ingenomen was met deze verandering. Nu was de wijziging ook niet zozeer tot stand gekomen op verzoek van geschiedenisdocenten, maar vooral als effect van de invoering van het vmbo. De inhoud van alle examenprogramma's, ook van de algemeen vormende vakken, stond voortaan in het teken van de wenselijk geachte doorstroomrelevantie. Dit beroepsvoorbereidend karakter werd dan ook duidelijk zichtbaar in de keuze en inhoud van de zes exameneenheden. De nieuwe eindtermen waren vooral te begrijpen vanuit de positie die aan het vak geschiedenis en staatsinrichting werd toegedacht, met name binnen de sector Zorg en Welzijn. De invulling van de exameneenheden was bovendien zeer globaal, met als gevolg onzekerheid bij veel docenten over wat er precies gekend moest worden.

Achtergrond: geschiedenis en algemene vorming in het vmbo

De ervaringen met de eerste vmbo-examens hebben de aanvankelijke bezorgdheid niet weggenomen. Veel docenten en leerlingen zijn van mening dat het examen vooral leesvaardigheid en historische vaardigheden betreft en veel minder de vakinhoudelijke elementen van geschiedenis. Daarbij komt dat zowel docenten als leerlingen de elkaar deels overlappende kern- en verrijksdelen niet bijster interessant of relevant vinden. Dit hoeft geen verwondering te wekken. Min of meer als voorzetting van de vroegere mavo volgen de meeste leerlingen met geschiedenis in hun pakket de theoretische leerweg. De noodzaak van een examenprogramma dat is aangepast aan de sector waarin de leerlingen zitten, is daar minder sterk aanwezig dan bij de

Urenverdeling voor Geschiedenis en Staatsinrichting

Vergeleken met de huidige situatie, waarin alle niet centraal geëxamineerde kern-delen zijn voorgeschreven voor het schoolexamen, ontstaat in 2008 ruimte voor de behandeling van het historisch overzicht doordat niet alle overige kerndelen meer verplicht zijn. Onderstaand schema verduidelijkt dit. (Het aantal uren waarin het examenprogramma behandeld moet worden, is een richtlijn, een advies. Scholen mogen hiervan afwijken.) Een eenheid van 40 uur komt overeen met één lesuur jaarlijks. Het totaal aantal uren is dat van leerjaar 3 en 4 samen.

Oude situatie

BB	KB	GLTL
		40 uur voor 2 verrijksdelen
	40 uur extra (6,6 per kerndeel)	40 uur extra (6,6 per kerndeel)
6 kerndelen in 120 uur	6 kerndelen in 120 uur	6 kerndelen in 120 uur
Totaal 120 uur	Totaal 160 uur	Totaal 200 uur

Nieuwe situatie

BB	KB	GLTL
		40 uur voor GS/V/9
	40 uur extra	40 uur extra
GS/K/5 en GS/K/10 en tenminste 2 andere kerndelen in 120 uur	GS/K/5 en GS/K/10 en tenminste 3 andere kerndelen in 120 uur	GS/K/5 en GS/K/10 en tenminste 3 andere kerndelen in 120 uur
Totaal 120 uur	Totaal 160 uur	Totaal 200 uur

beroepsgerichte programma's. Toch zijn in het huidige examenprogramma veel aanwijzingen te vinden die wijzen in de richting van de sector Zorg en Welzijn. Dat doet geen recht aan de leerlingen die in de andere sectoren zitten. Steeds meer docenten vinden dat het huidige examenprogramma weinig meer met het vak geschiedenis te maken heeft.

Dit geluid klonk luid en helder door, onder andere tijdens de door de VGN georganiseerde vmbo-studiedag ('Hoe concreter, hoe beter') in december 2005. Ook ontwikkelingen in de samenleving hebben ertoe bijgedragen dat het algemeen vormend karakter van het vak steeds belangrijker gevonden wordt. Men vraagt van geschiedenis iets anders dan een voorbereiding op een beroep binnen de sector Zorg en Welzijn. Men verwacht eerder een bredere, algemeen vormende opzet met oog op het toekomstige functioneren van leerlingen in de maatschappij en wil dus meer nadruk op overzichtsgeschiedenis of oriëntatiekennis.

Het is duidelijk dat de zes bestaande exameneenheden aan deze vraag onvoldoende recht doen.

Klein onderhoud en een nieuwe opzet van CE en SE vanaf 2008

Deze opvattingen in onderwijs en samenleving hebben ertoe bijgedragen dat als onderdeel van het reguliere klein onderhoud van het examenprogramma een nieuwe exameneenheid 'Historisch Overzicht vanaf 1900' is toegevoegd. Met ingang van 2008 zal er daarnaast nóg een verandering doorgevoerd worden. Voortaan zullen dezelfde twee exameneenheden, het 'Historisch Overzicht vanaf 1900' en 'Staatsinrichting van Nederland', gedurende enkele jaren achtereenvolgend centraal geëxamineerd worden. Er komt dus een einde aan het tijdperk van wisselende onderwerpen. Deze verandering hangt samen met een aanpassing voor alle algemeen vormende vakken met ingang van 2009. Bij geschiedenis zullen de eenheden echter al met ingang van 2008 geëxamineerd worden.

Na de jaarwisseling zullen aan alle vmbo-scholen in Nederland in ruime mate cd-roms ter beschikking worden gesteld worden met de gewijzigde examenprogramma's voor alle av-vakken. Daarop zijn ook de gespecificeerde eindtermen voor het CE-geschiedenis te vinden, inclusief het nieuwe onderwerp 'Historisch Overzicht vanaf 1900' met voorbeeldvragen.

In het komende nummer van *Kleio* zullen nadere mededelingen gedaan worden over het tijdstip en de wijze van aanbidding van deze informatie.

Op het eerste gezicht lijkt de invoering van een nieuwe exameneenheid bovenop de bestaande stof een verzwaring. Er is echter compensatie omdat scholen de vrijheid krijgen om bij het schoolexamen minder kerndelen te toetsen. Voor BB worden tenminste twee en voor KB en GLTL tenminste drie andere kerndelen voorgeschreven. Door deze compensatie ontstaat vanaf de derde klas ruimte voor het historisch overzicht.

'Staatsinrichting van Nederland'

Dit onderwerp wijkt in 2008 en daarna inhoudelijk niet veel af van het huidige kerndeel GS/K/5 Staatsinrichting. Naast enkele redactionele verbeteringen is aan het eind het woord 'referendum' toegevoegd. Vervallen is de eindterm 'een eigen standpunt weergeven over de vraag of iedereen in Nederland een beroep moet kunnen doen op alle grondrechten en dit standpunt toelichten'.

Dat wil overigens niet zeggen dat er geen beroep meer gedaan kan worden op de vaardigheid een eigen standpunt te kunnen weergeven en toelichten. Dat is een leervaardigheid die in het centraal examen geëxamineerd blijft worden. Verder is het verrijksdeel 'Nederland en Europa' vervallen. Onderdelen van dit verrijksdeel zijn opgenomen in het 'Historisch Overzicht vanaf 1900'.

'Het Historisch Overzicht vanaf 1900'

Met de invoering van deze nieuwe exameneenheid is geprobeerd binnen

de mogelijkheden van het klein onderhoud tegemoet te komen aan de bezwaren tegen het bestaande programma. De periode is met opzet beperkt gehouden. Een overladen programma moet immers voorkomen worden, ook al is er door de vrijheid in de inrichting van het se ruimte ontstaan.

Het 'Historisch Overzicht vanaf 1900' is relevant omdat het ontwikkelingen uit deze periode zijn, die de tijd waarin de leerlingen nu leven sterk beïnvloed hebben en nog steeds beïnvloeden. Bovendien is voor de les en voor de toetsing veel multimediamateriaal beschikbaar.

Een grotere herziening van het programma, dan wel integrale invoering van het CHMV-(De Rooy)-programma kan pas overwogen worden bij groot onderhoud, omdat zoiets meer voorbereiding vraagt dan nu mogelijk was.

Het kerndeel

Het kerndeel is onderverdeeld in zes perioden (voor BB in vijf perioden). Als rode draad fungeert een 'tijdbeeld van Nederland'. Dit biedt de mogelijkheid gegevens met behulp van bronnen in een juiste periode te plaatsen en een ontwikkeling van ruim honderd jaar zichtbaar te maken.

Voorafgaand aan periode 1 wordt voor KB en GLTL 'startpunt 1900' beschreven. Dit startpunt kan ontwikkelingen na 1900 verduidelijken, maar maakt geen onderdeel uit van de examinering.

Bij elk van de perioden is vermeld 'staatkundige kaart'. Het is niet de bedoeling dat leerlingen gedetailleerd kunnen aangeven hoe op een bepaald tijdstip bepaalde grenzen hebben gelopen, maar wel dat een kaart herkenbaar bij een bepaalde periode hoort als gevolg van bepaalde gebeurtenissen (bijvoorbeeld: Oost- en West-Duitsland of één Duitsland, de Sovjetunie of Rusland met voormalige Sovjetgebieden, etcetera).

In iedere periode worden belangwekkende gebeurtenissen of ontwikkelingen in Europa beschreven, met de nadruk op West-Europa.

Een beperkt aantal bekende personen is opgenomen als min of meer beeldbepalend voor een periode of gebeurtenis.

Hierdoor krijgt het overzicht een meer persoonlijke invulling en is (zijn) inleving(sopdrachten) mogelijk.

Kennis van het overzicht houdt in dat leerlingen na behandeling van de leerstof een globale notie van en inzicht in de belangrijkste gebeurtenissen en ontwikkelingen vanaf 1900 hebben.

Het overzicht dient als uitgangspunt voor de toetsing van de in het programma aangegeven vaardigheden en dient niet in de eerste plaats tot toetsing van gedetailleerde kennis sec.

Er wordt geen richtlijn gegeven voor de behandelingsduur van de afzonderlijke onderwerpen uit het historisch overzicht, maar het mag duidelijk zijn dat de omvang van de onderwerpen niet gelijk is aan elkaar.

Het overzicht is voor de drie leerwegen volgens eenzelfde systematiek uitgewerkt. Het kerndeel BB is beperkter van omvang dan dat van de andere leerwegen, doordat het overzicht begint bij 1914. Daarnaast is de uitwerking voor BB beperkter.

Het gebruik van verschillende handelingswerkwoorden zorgt ook voor een niveauonderscheid tussen de leerwegen. Zo komen voor BB de handelingswerkwoorden beschrijven en toepassen niet voor.

Het verrijksdeel

Voortaan zal er op het CE nog maar één verrijksdeel worden geëxamineerd. Het is gekoppeld aan het historisch overzicht.

De eindtermen van de bestaande zes verrijksdelen zijn niet helemaal verdwenen. Onderdelen ervan zijn terug te vinden in het nieuwe kerndeel 'Historisch Overzicht' en in het daarbij behorende verrijksdeel.

Het verrijksdeel heeft drie thema's die gespreid zijn over de periode die het kerndeel bestrijkt, dus vanaf 1900. De keuze wordt bepaald door de wens het kerndeel te verdiepen en te verbreden.

A De Sovjetunie is opgenomen als voorbeeld van een extreemlinkse dictatuur om een vergelijking te kunnen maken met Duitsland uit het kerndeel. Vanwege deze verdieping is de periode tot 1941 gekozen en schrijft de nadere uitwerking geen

complete behandeling van de Sovjetunie in deze periode voor.

- B Indonesië is gekozen als verdieping en verbreding van het kerndeel en sluit aan bij de eindterm over de nieuwe machtsverhoudingen als gevolg van de Tweede Wereldoorlog. Zo wordt ingegaan op het dekolonisatieproces, zij het alleen gekoppeld aan Nederland.
- C De brandhaard Israël/Palestina is een verbreding om historische achtergronden aan te reiken bij actuele ontwikkelingen in het Midden-Oosten. Gekozen is voor de periode vanaf het einde van de Tweede Wereldoorlog en de stichting van de staat Israël niet lang daarna tot het Camp David akkoord van 1979. Een nog ruimere periode maakt het onderwerp te groot en te onevenwichtig in verhouding tot de twee andere thema's. En een tijdstip dichtbij het heden levert het probleem op dat het thema historisch nog te weinig uitgekristalliseerd is. Door de laatste twee thema's kan ook enige aandacht besteed worden aan buiten-Europese geschiedenis.

Voorbeeldvragen

Om de invoering en de opzet van het nieuwe examenprogramma te verduidelijken zijn voorbeeldvragen gemaakt. Bij dit artikel zijn er enkele ter illustratie opgenomen. De bedoeling is om daarmee aan te geven dat enerzijds de vraagvormen niet wezenlijk anders zijn dan gebruikelijk in de examens en dat anderzijds het niet gaat om louter reproductieve vragen. Vaardigheden blijven een grote rol spelen in het examen.

Daarnaast wordt getracht de vragen zinvol en betekenisvol te maken voor de leerling in onze tijd.

Het examenprogramma in samenhang

De exameneenheid 'Historisch Overzicht vanaf 1900' vertoont onvermijdelijk hier en daar inhoudelijke overlap met de zes overige kerndelen van het examenprogramma. Elementen uit het schoolexamen kunnen hierdoor in een historische context geplaatst worden. De inhoud van de kerndelen is geen onderdeel van het 'Historisch Overzicht vanaf 1900'. Het overzicht is wel dienstbaar aan en ondersteunend voor de kerndelen.

Literatuur

Verleden, Heden, Toekomst, Advies van de Commissie Historische en Maatschappelijke Vorming (Enschede 2001), aldaar: de kenmerkende aspecten (bijlage 2 van het rapport)

H. Wagenaar (red.), *Geschiedenis voor de basisschool. Een domeinbeschrijving als resultaat van een cultuurpedagogische discussie* (PPON-onderzoek van de Cito-groep: Arnhem 2002)

J. van Oudheusden, *Historisch Overzicht 20ste eeuw* (Zutphen 2001)

A. Wilschut, P. Groenewegen, M. van Riesen, D. van Straten, *Sporenboekje* (Mavo, Havo en Vwo (Groningen 1998)

S. Boom, J. Greep, Sfinx. *Geschiedenis voor de tweede fase, gemeenschappelijk deel VWO. De 20ste eeuw* (Utrecht / Zutphen 2003, tweede druk)

En tot slot: met de nieuwe exameneenheid 'Historisch Overzicht vanaf 1900' wordt bovendien beoogd meer aansluiting te vinden bij de ontwikkelingen in het geschiedenisonderwijs in de bovenbouw havo/vwo. ■

grote kaart

Voorbeeldvragen voor BB

Enkele foto's van gebeurtenissen uit de Eerste en de Tweede Wereldoorlog in Nederland.

Bron 1

Koningin Wilhelmina keert terug naar Nederland.

Bron 2

De opvang van Belgische vluchtelingen in het neutrale Nederland.

Bron 3

Een knokploeg bereidt een bomaanslag voor in de strijd tegen de Duitse overheersing.

Gebruik bron 1, 2 en 3

- 1 Welke bron gaat over de tijd van de Eerste Wereldoorlog in Nederland? Schrijf alleen het nummer op.

Antwoord: bron 2 - **maximumscore 1**

Bron 4

De stad Nijmegen gebombardeerd.

Gebruik bron 4

- 2 Verklaar met behulp van de bron waarom er tijdens de Tweede Wereldoorlog meer slachtoffers onder de burgerbevolking zijn gevallen dan tijdens de Eerste Wereldoorlog. Uit het antwoord moet blijken dat er tijdens de Tweede Wereldoorlog veel steden gebombardeerd werden.

Maximumscore 1

Voorbeeldvragen voor KB

Vier bronnen; de drie van BB en een extra bron. Het niveauverschil zit in het feit dat er vier in plaats van drie foto's bekeken moeten worden en 'Interbellum' een moeilijker herkenbaar woord/periode is dan 'Eerste Wereldoorlog'.

Vier bronnen over de geschiedenis van Nederland

Bron 1

Koningin Wilhelmina keert terug naar Nederland.

Bron 2

De opvang van Belgische vluchtelingen in het neutrale Nederland.

Bron 3

Werklozen in de rij om te stempelen.

Bron 4

Een knokploeg bereidt een bomaanslag voor in de strijd tegen de Duitse overheersing.

Gebruik bron 1, 2, 3 en 4

3 Welke bron gaat over de periode van het Interbellum? Schrijf alleen het nummer van de bron op.

Antwoord: bron 3 - 1 punt

Bron 5

Een krantenbericht van 19 juni 1942.

Gebruik bron 5

- 4 Waarom wordt er in de krant over ex-koningin Wilhemina gesproken?
- A Omdat zij door de Duitsers gevangen was genomen.
 - B Omdat zij in Londen geen koningin genoemd mocht worden.
 - C Omdat zij niet meer erkend werd als koningin door de nazi's.
 - D Omdat zij was afgetreden als koningin van Nederland.

Antwoord: C - 1 punt

Voorbeeldvragen voor GL/TL

- 5 Waarom is het jaar 1917 zowel een belangrijk jaar voor de geschiedenis van Nederland als voor de geschiedenis van de Eerste Wereldoorlog?

belangrijk voor Nederland:	belangrijk voor de Eerste Wereldoorlog:
A vanwege de Pacificatie	vanwege de Russische overwinning op het Duitse leger
B vanwege de Pacificatie	vanwege de Russische Revolutie
C vanwege het begin van de schoolstrijd	vanwege de Russische overwinning op het Duitse leger
D vanwege het begin van de schoolstrijd	vanwege de Russische Revolutie

Antwoord: B - 1 punt

Bron 1

Vier teksten uit verschillende verdragen.

tekst 1

Alle mensen zijn vrij en gelijk geboren. Zij hebben een verstand en een geweten. Zij behoren zich tegenover elkaar in de geest van broederschap te gedragen.

tekst 2

De partijen komen overeen, dat een gewapende aanval tegen één of meer van de lidstaten als een aanval tegen haar allen zal worden beschouwd.

tekst 3

Het verwijderen van de bestaande belemmeringen vereist eensgezind optreden. Op deze manier garanderen we onze groei, het evenwicht in het handelsverkeer en de eerlijkheid in de concurrentie.

tekst 4

Wij hebben besloten onze krachten te verenigen om de internationale vrede en veiligheid te bewaren. Wij doen een beroep op de internationale instellingen om de economische en sociale vooruitgang van alle volken in de wereld te begunstigen.

Gebruik bron 1

- 6 Welke tekst is afkomstig uit het oprichtingsverdrag van de Europese Economische Gemeenschap in 1957?
- A tekst 1
 - B tekst 2
 - C tekst 3
 - D tekst 4

Antwoord: C - 1 punt

Voorbeeld van een Verrijkingsdeelvraag GL/TL bij het onderwerp Sovjetunie:

Bron 2

Gebruik bron 2

De bron laat arbeiders zien die een kanaal uitgraven. Stel je voor dat een voorstander en een tegenstander van het beleid van Stalin de bron bekijken. Er wordt aan beiden gevraagd een propaganda-onderschrift te maken bij de bron.

- 7 Bedenk bij de bron achtereenvolgens een propaganda-onderschrift van een mogelijke voorstander en tegenstander van het beleid van Stalin.

Doe het zo:

voorstander:

tegenstander:

Maximumscore 2

Voorbeeld van een juist antwoord is:

- voorstander: Sovjetburgers werken samen aan een goede toekomst van het land / door ons allemaal goed in te zetten, zal de Sovjetunie economisch machtig worden – score 1 punt
- tegenstander: Sovjetburgers betalen de prijs voor Stalins succes / economische vooruitgang over de rug van de Sovjetburgers – score 1 punt

Opmerking: het antwoord dient een duidelijk propagandistisch karakter te hebben.

Historisch overzicht vanaf 1900

Het nieuwe kern- en verrijkingdeel (GS/K/10 en GS/V/9)

BB – GS/K/10

De kandidaat kan

elementen uit het dagelijkse leven in Nederland (inclusief wonen en werken, cultureel erfgoed en tijdbeeld) uit de vijf perioden van het historisch overzicht herkennen en in het juiste tijdsgewricht plaatsen.

- ontwikkelingen/uitvindingen op het gebied van infrastructuur, techniek, communicatiemiddelen, vervoer e.d.
- volkscultuur (kleding, uiterlijk, muziek, taalgebruik, feesten, rituelen, sport, film/fotografie e.d.)
- monumenten / ‘tastbare’ herinneringen / industrieel erfgoed
- archieven, musea en bibliotheken
- gebouwde omgeving en landschap

voor alle vijf perioden de staatkundige kaart als behorend tot deze periode herkennen.

2 De Eerste Wereldoorlog (1914-1918) / staatkundige kaart

De kandidaat kan

de oorzaken, aanleiding, verloop en afloop van de Eerste Wereldoorlog herkennen.

- oorzaken: militarisme, nationalisme
- aanleiding: moord op kroonprins Frans Ferdinand van Oostenrijk-Hongarije in Sarajevo
- verloop: aanvankelijk enthousiasme

/ vrijwilligers / loopgravenoorlog in Noord-Frankrijk en België

- de Eerste Wereldoorlog gekenmerkt door: ‘moderne’ wapens en soort oorlogvoering / omvang en massaliteit / veel slachtoffers (vooral soldaten)
- afloop: wapenstilstand, vrede

de bondgenootschappen van Centralen en Geallieerden herkennen en noemen.

- Centralen: Duitsland en Oostenrijk-Hongarije
- Geallieerden: Frankrijk, Groot-Brittannië, Rusland (tot 1917) en de Verenigde Staten (vanaf 1917)

de kenmerkende gebeurtenissen en ontwikkelingen in Nederland herkennen en in het juiste tijdsgewricht plaatsen.

- neutraliteit / mobilisatie
- opvang Belgische vluchtelingen

3 Het Interbellum / herstel en crisis (1918-1939) / staatkundige kaart

De kandidaat kan

enkele bepalingen van de Vrede van Versailles herkennen en noemen.

- strafbepalingen voor Duitsland: herstelbetalingen, gebiedsafstand

de gevolgen van de economische crisis voor het vertrouwen in de democratie in

Europa en in het bijzonder voor Duitsland herkennen.

- parlementaire democratie / Republiek van Weimar
- 1929: beurskrach op Wallstreet / wereldwijde economische crisis / Duitsland extra zwaar getroffen

de belangrijkste ontwikkelingen in Duitsland vanaf de Eerste Wereldoorlog en de opkomst van het nationaal-socialisme herkennen.

- kenmerken van nationaal-socialisme / NSDAP / dictatuur
- machtsovername (1933) / afschaffing parlementaire democratie / terreur / totalitair / bewapening / gebruik maken van bestaand antisemitisme / rassenleer / vervolging van ‘niet-ariërs’ bevolkingsgroepen en van politieke tegenstanders / concentratiekampen

de volgende persoon herkennen en noemen: Hitler (Führer).

de kenmerkende gebeurtenissen, persoon en ontwikkelingen in Nederland herkennen en in het juiste tijdsgewricht plaatsen.

- crisistijd / werkloosheid / stempelen / werkverschaffingsprojecten / handhaving neutraliteit
- persoon: Colijn

4 De Tweede Wereldoorlog (1939-1945) / staatkundige kaart

De kandidaat kan

de oorzaken, begin, verloop en afloop van de Tweede Wereldoorlog herkennen en noemen.

- oorzaken: onvrede over armoede, werkloosheid en het Verdrag van Versailles versterken in Duitsland nationalistische gevoelens
- begin: inval van Duitsland in Polen
- verloop: Blitzkrieg, Groot-Brittannië houdt stand, aanval op de Sovjetunie, oorlog in Azië: Pearl Harbor, keerpunt: slag bij Stalingrad, D-Day

extra illustratie

- de Tweede Wereldoorlog gekenmerkt door: ‘moderne’ wapens en soort oorlogvoering / totale oorlog / veel slachtoffers / bombardementen op steden
- afloop: Duitse overgave (mei 1945), Japanse overgave na atoombommen op Hiroshima en Nagasaki (augustus 1945) / einde Tweede Wereldoorlog / ontdekking vernietigingskampen / massamoorden / Holocaust

de volgende personen herkennen en noemen: Churchill, Roosevelt.

de bondgenootschappen van As-mogendheden en Geallieerden herkennen en noemen.

- As-mogendheden: Duitsland, Italië en Japan
- Geallieerden: Groot-Brittannië, Sovjetunie (vanaf 1941), Verenigde Staten (vanaf 1941)

de kenmerkende gebeurtenissen, personen en ontwikkelingen in Nederland herkennen en in het juiste tijdsgewricht plaatsen.

- mobilisatie / Duitse inval (10 mei 1940) en bezetting / Nederlandse regering en koningshuis in ballingschap / NSB / Jodenvervolgving / Februaristaking / deportaties (via doorgangskamp Westerbork naar vernietigingskampen zoals Auschwitz) / landverraders / razzia's / onderduiken / persoonsbewijzen / overleven in bezettingstijd / distributiesysteem met bonkaarten / hongervinter / bevrijding (5 mei 1945)
- personen: Anne Frank, koningin Wilhelmina
- jaarlijkse herdenkingen: 4 mei dodenherdenking, 5 mei Dag van de Vrijheid

5 Europa en de wereld (1945-1989) / staatkundige kaart

De kandidaat kan

de nieuwe machtsverhoudingen tussen de Verenigde Staten (het Westen) en de Sovjetunie (het Oostblok) herkennen.

- Koude Oorlog / invloedssferen / IJzeren Gordijn / blokkade Berlijn / oprichting NAVO en Warschaupact / kernwapens als afschrikking

de volgende personen herkennen en noemen: Kennedy, Stalin en Chroesjtsjov.

enkele gebeurtenissen uit de Koude Oorlog en het einde van de Koude Oorlog in relatie tot wapenwedloop en hervormingspolitiek herkennen.

- bouw Berlijnse Muur / Cubacrisis / bewapeningswedloop
- val van de Berlijnse Muur / ineenstorting Oostblok

de volgende personen herkennen en noemen: Reagan en Gorbatsjov.

de Europese en internationale samenwerking herkennen.

- Verenigde Naties
- EGKS / (E)EG

de kenmerkende gebeurtenissen, personen en ontwikkelingen in Nederland herkennen en in het juiste tijdsgewricht plaatsen.

- economische veranderingen: Marshallplan / economische groei en welvaartsstijging / consumptiemaatschappij / opbouw verzorgingsstaat / sociaal-culturele veranderingen en toenemende pluriformiteit vanaf de jaren zestig: gastarbeid(ers) / jongerencultuur
- personen: Drees, koningin Juliana

6 Een nieuwe wereldorde (vanaf 1990) / staatkundige kaart

De kandidaat kan

de gevolgen van het einde van de Koude Oorlog en de daardoor gewijzigde machtsverhoudingen herkennen.

- einde communistisch Oost-Europa / einde Sovjetunie / ontstaan van nieuwe staten / Duitse eenwording
- Verenigde Staten enige supermacht
- uitbreiding en veranderde rol van de NAVO (bestrijding terrorisme, samenwerking met voormalige tegenstanders uit Oost-Europa)
- terrorisme / 11 september 2001

de voortgaande samenwerking en uitbreiding van de EU herkennen.

- Europees Parlement / vorming EU / invoering van de euro

de kenmerkende gebeurtenissen, persoon en ontwikkelingen in Nederland herkennen en in het juiste tijdsgewricht plaatsen.

- economische groei in de jaren negentig / de verzorgingsstaat ter discussie
- de Nederlandse rechtsstaat / individualisering
- persoon: koningin Beatrix

n.B. De cursieve delen van de tekst zijn alleen voor GLTL.

De kandidaat kan

elementen uit het dagelijkse leven in Nederland (inclusief wonen en werken, cultureel erfgoed en tijdbeeld) uit de zes perioden van het historisch overzicht herkennen en in het juiste tijdsgewricht plaatsen *en toepassen*.

- ontwikkelingen/uitvindingen op het gebied van infrastructuur, techniek, communicatiemiddelen, vervoer e.d.
- volkscultuur (kleding, uiterlijk, muziek, taalgebruik, feesten, rituelen, sport, film/fotografie e.d.)
- monumenten / 'tastbare' herinneringen / industrieel erfgoed
- archieven, musea en bibliotheken
- gebouwde omgeving en landschap

voor alle zes perioden de staatkundige kaart als behorend tot deze perioden herkennen *en daarvoor een verklaring geven*.

Startpunt 1900:

Rond 1900 was er in Europa sprake van een sterke industrialisatie. Veel Europese landen voerden een imperialistische politiek: voor de groeiende industrie moesten grondstoffen en afzetgebieden gevonden worden. Daarnaast begonnen verschillende groepen in de samenleving zich te organiseren. Zij voelden zich achtergesteld en kwamen op voor hun belangen.

1 Nederland (1900-1914) / staatkundige kaart

De kandidaat kan

de kenmerkende gebeurtenissen, personen en ontwikkelingen in Nederland herkennen en in het juiste tijdsgewricht plaatsen *en toepassen*.

- verzuiling: rooms-katholieken en protestanten (confessionelen), socialisten (sociaal-democraten), liberalen
- emancipatie van arbeiders (vakbonden) en vrouwen (de Eerste Feministische Golf)
- Pacificatie: algemeen kiesrecht (actief en passief kiesrecht) / schoolstrijd

extra illustratie

- personen: Aletta Jacobs, P.J. Troelstra, A. Kuypers

2 De Eerste Wereldoorlog (1914-1918) / staatkundige kaart

De kandidaat kan

de oorzaken, aanleiding, verloop en afloop van de Eerste Wereldoorlog herkennen *en beschrijven*.

- oorzaken: militarisme, nationalisme, kolonialisme, industrialisatie, moderne (wapen)technieken, bondgenootschappen, vijandbeelden
- aanleiding: moord op kroonprins Frans Ferdinand van Oostenrijk-Hongarije in Sarajevo
- verloop: aanvankelijk enthousiasme / vrijwilligers / aanvalsplan Duitsland / loopgravenoorlog in Noord-Frankrijk en België
- de Eerste Wereldoorlog gekenmerkt door: 'moderne' wapens en soort oorlogvoering / omvang en massaliteit / veel slachtoffers (vooral soldaten) / propaganda / censuur / totale oorlog / gevolgen voor het dagelijks leven
- afloop: wapenstilstand, vrede

de bondgenootschappen van Centralen en Geallieerden herkennen, noemen *en beschrijven*.

- Centralen: Duitsland en Oostenrijk-Hongarije
- Geallieerden: Frankrijk, Groot-Brittannië, Rusland (tot 1917: uitbreken Russische communistische

Revolutie) en de Verenigde Staten (vanaf 1917)

de kenmerkende gebeurtenissen en ontwikkelingen in Nederland herkennen en in het juiste tijdsgewricht plaatsen *en toepassen*.

- neutraliteit / mobilisatie
- handelsbelemmeringen / schaarste aan goederen / distributiesysteem met bonkaarten
- opvang Belgische vluchtelingen

3 Het Interbellum / herstel en crisis (1918-1939) / staatkundige kaart

De kandidaat kan

- enkele bepalingen van de Vrede van Versailles herkennen en noemen.
- strafbepalingen voor Duitsland: herstelbetalingen, gebiedsafstand, demilitarisatie
 - ontstaan van de Volkenbond

de gevolgen van de economische crisis voor het vertrouwen in de democratie in Europa en in het bijzonder voor Duitsland herkennen *en beschrijven*.

- parlementaire democratie / Republiek van Weimar
- 1929: beurskrach op Wallstreet / wereldwijde economische crisis / Duitsland extra zwaar getroffen

de belangrijkste ontwikkelingen in Duitsland vanaf de Eerste Wereldoorlog en de opkomst van het nationaal-socialisme, als voorbeeld van extreem rechtse dictatuur, herkennen *en beschrijven*.

- kenmerken van nationaal-socialisme in relatie tot het fascisme in Italië* / NSDAP / dictatuur
- machtsovername (1933) / afschaffing parlementaire democratie / terreur / gelijkschakeling / totalitair / indoctrinatie / Lebensraum / herbewapening / gebruik maken van bestaand antisemitisme / rassenleer / rassenwetten / discriminerende maatregelen / vervolging van 'niet-arische' bevolkingsgroepen en van politieke tegenstanders / concentratiekampen

* De belangrijkste ontwikkelingen in Italië vanaf de Eerste Wereldoorlog hoeven niet gekend te worden.

de volgende persoon herkennen, noemen en deze in de tijd plaatsen: Hitler (Führer).

de kenmerkende gebeurtenissen, persoon en ontwikkelingen in Nederland herkennen en in het juiste tijdsgewricht plaatsen *en toepassen*.

- crisistijd / werkloosheid / opkomst NSB / stempelen / werkverschaffingsprojecten / gevolg van de economische crisis voor de democratie / aanpassingspolitiek / handhaving neutraliteit
- persoon: Colijn

extra illustratie

4 De Tweede Wereldoorlog (1939-1945) / staatkundige kaart

De kandidaat kan

de oorzaken, begin, verloop en afloop van de Tweede Wereldoorlog herkennen, noemen *en beschrijven*.

- oorzaken: onvrede over armoede, werkloosheid en de bepalingen van het Verdrag van Versailles (wens tot revanche, meer grondgebied, herbe wapening) versterken in Duitsland nationalistische gevoelens
- begin: inval van Duitsland in Polen
- verloop: Blitzkrieg, Groot-Brittannië houdt stand, aanval op de Sovjetunie, oorlog in Azië: Pearl Harbor, keerpunt: slag bij Stalingrad, D-Day / tweefrontenoorlog
- de Tweede Wereldoorlog gekenmerkt door: ‘moderne’ wapens en soort oorlogvoering / totale oorlog / veel

slachtoffers (veel meer burgerslachtoffers dan in de Eerste Wereldoorlog) / bombardementen op steden / propaganda / censuur

- afloop: Duitse overgave (mei 1945), Japanse overgave na atoombommen op Hiroshima en Nagasaki (augustus 1945) / einde Tweede Wereldoorlog / ontdekking vernietigingskampen / massamoorden / Holocaust

de volgende personen herkennen, noemen *en deze in de tijd plaatsen*: Churchill, Roosevelt.

de bondgenootschappen van As-mogendheden en Geallieerden herkennen, noemen *en beschrijven*.

- As-mogendheden: Duitsland, Italië en Japan
- Geallieerden: Groot-Brittannië, Sovjetunie (vanaf 1941), Verenigde Staten (vanaf 1941)

de kenmerkende gebeurtenissen, personen en ontwikkelingen in Nederland herkennen en in het juiste tijdsgewricht plaatsen *en toepassen*.

- mobilisatie / Duitse inval (10 mei 1940) en bezetting / Nederlandse regering en koningshuis in ballingschap / gelijkshakeling / NSB / Jodenvervolging / Februaristaking / deportaties (via doorgangskamp Westerbork naar vernietigingskampen zoals Auschwitz) / collaboratie, aanpassing en verzet / ‘goed en fout’ / landverraders / censuur / razzia’s / onderduiken / persoonsbewijzen / overleven in bezettingstijd / distributiesysteem met bonkaarten / hongerwinter / bevrijding (5 mei 1945)
- personen: Anne Frank, koningin Wilhelmina
- jaarlijkse herdenkingen: 4 mei dodenherdenking, 5 mei Dag van de Vrijheid

5 Europa en de wereld (1945-1989) / staatkundige kaart

De kandidaat kan

de nieuwe machtsverhoudingen als gevolg van de Tweede Wereldoorlog herkennen *en beschrijven*.

- Europese mogendheden verzwakt / dekolonisatie

de nieuwe machtsverhoudingen tussen de Verenigde Staten (het Westen) en de Sovjetunie (het Oostblok) herkennen *en beschrijven*.

- Koude Oorlog / invloedssferen / IJzeren Gordijn / containment / blokkade Berlijn / oprichting NAVO en Warschaupact / ideologische tegenstelling tussen enerzijds kapitalisme en democratie, anderzijds communisme en dictatuur / kernwapens als afschrikking

de volgende personen herkennen, noemen *en deze in de tijd plaatsen*: Kennedy, Stalin en Chroesjtsjov.

enkele gebeurtenissen uit de Koude Oorlog en het einde van de Koude Oorlog in relatie tot wapenwedloop en hervormingspolitiek herkennen *en beschrijven*.

- bouw Berlijnse Muur / Cubacrisis / bewapeningswedloop
- glasnost / val van de Berlijnse Muur / ineenstorting Oostblok

de volgende personen herkennen, noemen *en deze in de tijd plaatsen*: Reagan en Gorbatsjov.

de Europese en internationale samenwerking herkennen *en beschrijven*.

- Verenigde Naties / Veiligheidsraad (samenstelling, vetorecht)
- EGKS / (E)EG

de kenmerkende gebeurtenissen, personen en ontwikkelingen in Nederland herkennen en in het juiste tijdsgewricht plaatsen *en toepassen*.

- economische veranderingen: Marshallplan / economische groei en welvaartsstijging / consumptiemaatschappij / opbouw verzorgingsstaat / oliecrisis / werkloosheid in de jaren tachtig
- sociaal-culturele veranderingen en toenemende pluriformiteit vanaf de jaren zestig: amerikanisering / gastarbeid(ers) / migranten (uit voormalige Nederlandse koloniën) / jongerencultuur / ontzuiling / Tweede Feministische Golf / kritiek op gezagsdragers
- personen: Drees, koningin Juliana

6 Een nieuwe wereldorde (vanaf 1990) / staatkundige kaart

De kandidaat kan

de gevolgen van het einde van de Koude Oorlog en de daardoor gewijzigde machtsverhoudingen herkennen *en beschrijven*.

- einde communistisch Oost-Europa / einde Sovjetunie / ontstaan van nieuwe staten / Duitse eenwording
- herlevend nationalisme in Europa
- Verenigde Staten enige supermacht
- uitbreiding en veranderde rol van de NAVO (bestrijding terrorisme, samenwerking met voormalige tegenstanders uit Oost-Europa)
- terrorisme / 11 september 2001

de voortgaande samenwerking en uitbreiding van de EU herkennen en de gevolgen van de globalisering herkennen *en beschrijven*.

- Europees Parlement, Europese Commissie, Raad van Ministers / vorming EU / invoering van de euro / democratische controle / verschil in opvatting over de mate van Europese eenwording / Europese grondwet
- op wereldniveau: uitbreiding politieke, sociale en economische verbondenheid / gevolgen voor dagelijks leven

de kenmerkende gebeurtenissen, persoon en ontwikkelingen in Nederland in het juiste tijdsgewricht plaatsen *en toe-passen*.

- economische groei in jaren negentig / poldermodel (overlegeconomie) / de verzorgingsstaat ter discussie / bezorgdheid over nationale cultuur (identiteit)
- invloed van media (beelden)
- de Nederlandse rechtsstaat / religieuze pluriformiteit / multiculturele samenleving / secularisatie / individualisering
- persoon: koningin Beatrix

Verrijksdeel GS/V/9 (alleen voor GLTL)

De kandidaat kan

- A. de opkomst en de gevolgen van het communisme in de Sovjetunie, als voorbeeld van extreemlinkse dictatuur, herkennen en beschrijven van de Russische Revolutie tot de Duitse inval in de Sovjetunie (1917 - 1941).
- Russische Revolutie / communisme / rol communistische partij in de Sovjetunie (USSR) / plan-economie / kenmerken van stalinisme: vervolging van tegenstanders, geheime politie, terreur, totalitair, indoctrinatie, censuur, showprocessen, strafkampen, zuiveringen, persoonsverheerlijking, propaganda

de volgende personen herkennen, noemen en deze in de tijd plaatsen: Lenin en Stalin.

- B. de gevolgen van het nationalisme in Indonesië, als voorbeeld van nationalisme, herkennen en beschrijven van de Japanse bezetting tot de onafhankelijkheid van Indonesië (1942 - 1949).
- Japanse bezetting / houding Japan en nationalist ten opzichte van elkaar en van Nederland(ers) tijdens Tweede Wereldoorlog / uitroepen van Indonesische onafhankelijkheid na afloop van Tweede Wereldoorlog / herstel Nederlands gezag in Indonesië / verschillen in toekomstvisie van de Nederlandse regering (Verenigde Staten van Indonesië als federale staat in een unie met Nederland) en van de Indonesische nationalist (Republiek Indonesië als onafhankelijke eenheidsstaat) / het Indonesisch-Nederlands conflict 1945-1949 / nationalistische beweging en vrijheidsstrijd / politioele acties / aanwezigheid Nederlandse dienstplichtige militairen / rol van de VN en de VS / soevereiniteitsoverdracht

de volgende persoon herkennen, noemen en deze in de tijd plaatsen: Soekarno.

- C. het ontstaan en de gevolgen van de brandhaard Israël/Palestina herkennen en beschrijven van het einde van de Tweede Wereldoorlog tot het eerste vredesakkoord (1945 - 1979).
- het ontstaan van het probleem / wederzijdse aanspraken op gebied, diaspora, zionisme, doorwerking Tweede Wereldoorlog, Arabisch nationalisme, verdeelingsplan en rol van VN, stichting staat Israël, oorlogen van 1967 en 1973, PLO, rol van de VS, economische invloed, belang van olie, bezette gebieden, vredesakkoord Camp David

de volgende personen herkennen, noemen en deze in de tijd plaatsen: Ben Goerion, Sadat, Begin, Carter, Arafat.

extra illustratie